

OSMANLI İSTANBUL'UNDA TOPLUMSAL TABAKALAŞMA

İKLİL SELÇUK*

Osmanlı toplumunda ilk bakışta göze çarpan sınıf ayrımı siyasi-askerî ve vergi ödeyen (*reaya*) tebaa farklılaşmasıydı. Bu gruplardan ilki sultanın otoritesini temsil eden yönetici sınıf, ikincisi yönetilenler zümresiydi. Siyasi-askerî tabaka askerler, idareciler, din bilginleri ve sultan tarafından belli bir hizmet karşılığında yayımlanan bir fermanla vergi muafiyeti bahşedilmiş olanlardan; vergi veren tebaa da köylüler, zanaatkârlar ve tüccardan oluşurdu. Varlıklı Osmanlılar; yüksek rütbeli devlet memurları ve idareciler, yüksek kademedeki din bilginleri (*ulema*), ipekli dokumalar gibi lüks malların ticaretini yapan tüccar, *eşraf* veya *âyan* denilen şehrin ileri gelenleriydi. Zanaatkâr çırakları, toplumun işsizleri veya dilenciler, yoksul kesimi oluşturuyordu. Çok sayıda sıfat Osmanlı tebaasının statüsüne işaret eder (mesela, askerî yöneticiler için *ağa* veya *bey*; ilim erbabı Müslümanların mertebeleri için *mevlana*, *fakih*, *halife*, *molla* ve *efendi*; “*ulema*” veya tacirlerin oğulları dâhil toplumun seçkin üst sınıf üyeleri için *celebi* ve Peygamber soyundan geldiklerine inanılanlar için *seyyid*). Devlet “cinsiyete, dine ve toplumsal farklılıklara” dayalı ayrımları pekiştiren kıyafet düzenlemeleri getiriyor, bununla Müslümanların gayrimüslim tebaaya ve erkeklerin kadınlara üstünlüğünü vurguluyordu.¹ Kadınlar öncelikle anne, eş ve ev hanımıydı ve bu algılanış onların toplum içerisinde görünürlüklerini belli bir ölçüde engelliyordu. Bununla beraber, hane içerisindeki en önemli rol olan ev ekonomisi (*tedbirü'l-menzil*) onlara bırakılmıştı.² Hükümdarlar için nasihatnameler kaleme almış olan Osmanlı müellifleri bu sınıf ayrımlarını Farisî ataerkil adalet daireleri paradigması içinde ifade ediyorlardı. Bu modele göre, sultanın kudreti

askerî sınıfa, askerî sınıfın devamlılığı hazineye, hazinenin gücü vergi veren tebaaya, vergi veren tebaanın kalıcılığı da sultanın adaletine dayanıyordu.

Bu ayrımlara göre zenginlik kaynaklarının da devlet memuriyeti (*askeriye* için) ve özel ekonomik teşebbüs (*reaya* için) şeklinde farklılaştığı düşünülüyordu. Devlet memuriyeti mevki sahiplerine esas itibarıyla maaşlarla, toprak bağışlarıyla ve çeşitli vergi kaynakları üzerindeki hakların bahşedilmesiyle servet sağlıyordu. Fakat İstanbul ve eyaletlerin idarecileri olarak görev yapan bu devlet memurları özellikle emeklilik yıllarında ekseriya ticaretle uğraşiyor ve dönemlerinin varlıklı kesimleri arasında kalıyorlardı.³ Devlet memurlarının görev süreleri boyunca biriktirdikleri servet devlet müsaderesine tâbiydi.⁴

Yakın zamanlarda yapılan araştırmalar “klasik” dönemde askerî-mülki erkân ile vergi veren tebaa arasında iktisadi faaliyetler ve bunlardan elde edilen gelirler bakımından var olduğuna inanılan sınırların sanılandan daha da belirsiz olduğunu gösteriyor.⁵ XV ve XVI. yüzyıl vezirlerinin ticari faaliyetleri bu bakış açısının delilini teşkil eder.⁶ Yönetici zümrenin bir başka ticari ilişkisi her ne kadar simgesel olsa da saray bahçesi mahsulatının gelir amaçlı satışıydı.⁷

3 Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul 2012, s. 172-182.

4 Başlangıçta müsadere zimmet, yolsuzluk ve suistimal için bir ceza olarak kullanılırken memurların mal varlıklarına dair düzenli soruşturmalar özellikle XVII ve XVIII. yüzyıllarda yaygınlaşmıştı (bkz. Karl K. Barbir, “Bir Osmanlılık Emaresi: Osmanlı Görevlilerinin Mülklerinin Müsadere Edilmesi”, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı*, [haz. Baki Tezcan ve Karl K. Barbir, çev. Zeynep Evin Yelçe,] İstanbul 2011, s. 169-170).

5 Cemal Kafadar, “Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul’un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?”, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, s. 155-162.

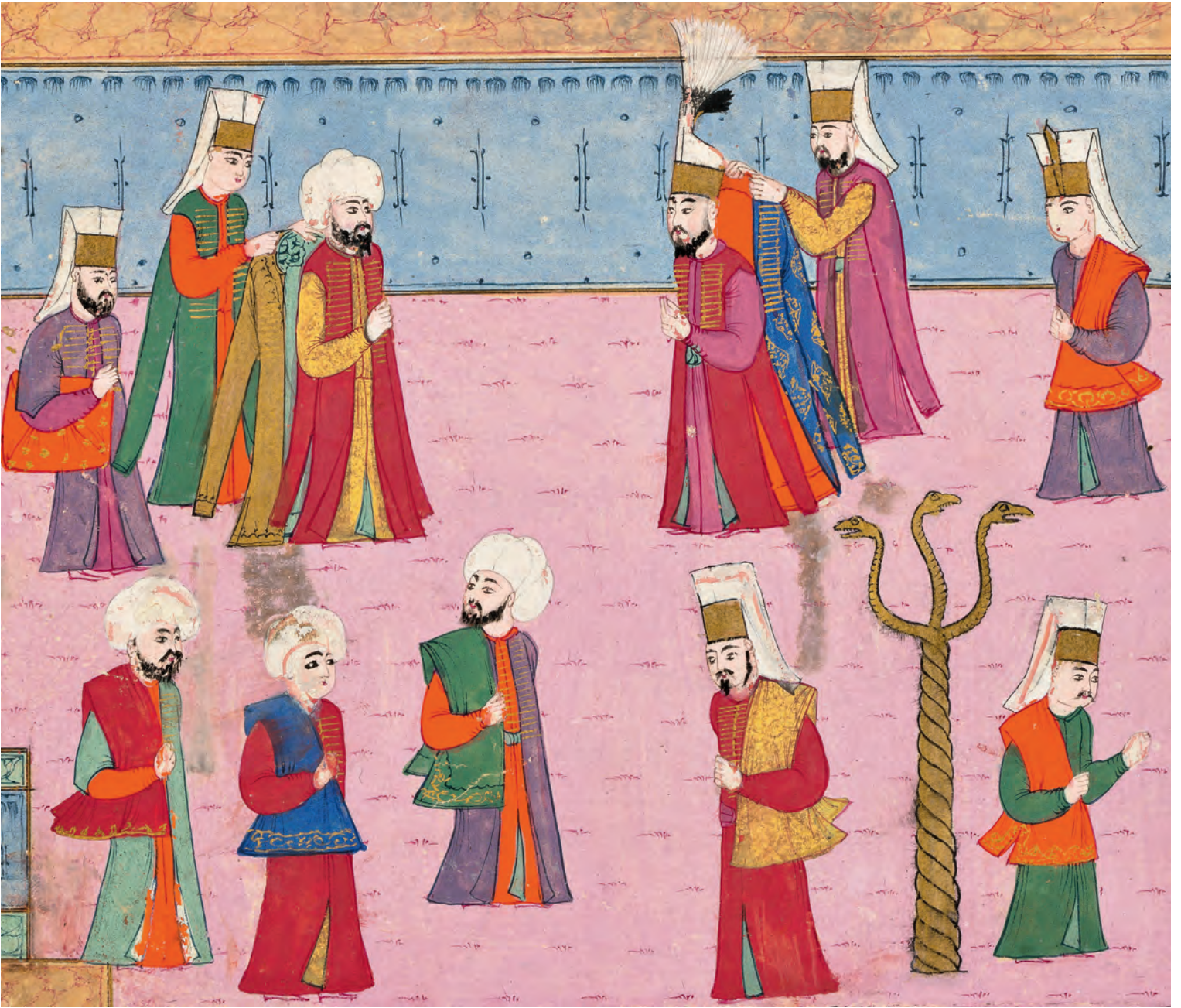
6 Cemal Kafadar, “A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima”, *JTS*, 1986, sy. 10, s. 191-217.

7 Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge 1991, s. 176.

* Özyeğin Üniversitesi

1 Donald Quataert, “Clothing Laws, State and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829”, *IJMES*, 1997, sy. 29, s. 407.

2 Cemal Kafadar, “Women in Seljuk and Ottoman Society up to the Mid-19th Century”, *9000 Years of the Anatolian Woman: 29 November 1993-28 February 1994, Istanbul Topkapı Sarayı Museum*, İstanbul 1993, s. 193.

1- Bölük ve yaya ağalarına hil'at giydirilmesi (İntizâmî)

Devlet memurlarının payına düşen muhtelif zenginlik kaynakları hiç de saray çevreleriyle sınırlı değildi. Kışlalarının dışında iktisadi faaliyetlerle iştigalleri nazari olarak yasak olan yeniçerilerin XV. yüzyılda Ayasofya Vakfı'ndan dükkân kiraladıkları bilinmektedir.⁸ Klasik dönemde yeniçerilerin ticaret ve zanaatla ne ölçüde iştigal ettikleri konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz, fakat müteakip yüzyıllarda şehir pazarlarına ilgilerinin

8 Cemal Kafadar, "Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine", *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul 2009, s. 35; Halil İnalçık, "II. Mehmed'in İstanbul'un Rum Ahalisi ve Şehrin Bizans Dönemi Binaları Hakkındaki Politikası", *Dumbarton Oaks Papers*, 1969-70, sy. 23/24, s. 245, zikreden Kafadar, "Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine".

giderek arttığı açıktır. Daha geniş bir açıdan bakıldığında, iktisadi hayatın temel iş kolları, ziraat, zanaat ve ticaretle uğraşanlara değişik büyüklüklerde, çeşitli maddi imkânlar sağlıyordu. Bu çerçeve provizyonist (tedarikçi), gelenekçi, maliyeci ve merkezietçi ekonomi yönetimi ilkeleriyle örtüşür.⁹ Bu iktisadi sistem İstanbul'un yeni imparatorluk başkenti yapılmasıyla yakından ilişkiliydi. İstanbul'un erzak ihtiyacının karşılanması Osmanlı idaresinin temel önceliklerinden biriydi, çünkü bu aynı zamanda sarayın ihtiyaçlarının tedariki anlamına da geliyordu. Tedarikçi zihniyet beraberinde kendine ait

9 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.

2- Halka kıyafet ihsanı (İntizâmî)

3- İstanbul kadınları (İntizâmî)

bir varıllık/yoksulluk algısı getiriyordu. Amaçlanan Osmanlı tebaasına bol miktarda malı, özellikle temel gereksinimleri satın alınabilir fiyatlarla sunmaktı. Ayrıca Osmanlı uygulamaları üzerinde görünürde hâlâ etkisi olan iki gelenek, yani *fütüvvet* (zanaatkârlara itidali öğreten literatür) ve *ihtisap* (çarşı-pazar zabıtası *muhtesibin* yetki

4- Kadın-erkek Hristiyanlar (İntizâmî)

ve görev alanı olan kurum) şehirdeki meslek erbabının, özellikle temel gereksinimlerin alım satımında veya hükûmet için önemli hizmetlerin sağlanmasındaki kâr hadlerini belirlemeyi amaçlıyordu. Gerçekten “büyük paralar kazanma” imkân ve fırsatına sahip olan şehir sakinleri *muhtesibin* yetki sahası dışında iş yapma izni bulunan lüks maddelerin tüccarıydı.¹⁰

XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlayan askerî ve mali dönüşüm ve bununla birlikte ortaya çıkan Osmanlı kurumlarının bu dönüşüme ayak uydurma süreci erken modernleşme ile eş zamanlı olarak ortaya çıktı. Yeniçerilerin giderek artan ölçüde şehir üretimi ve pazara dönük faaliyetlerle uğraşmaları ve *ecnebi reayanın* (*devşirme* veya *kul* kökenli olmayan) askerî makamlara kabulü bu dönemde başladı. Yeniçeri birliklerinin mahiyetindeki bu değişim, bir “toplumsal sınıf”a dönüşme olarak da yorumlanır.¹¹

Erken-modern İstanbul *hamamlar*, *çeşmeler* ve en kayda değer olanı, *kahvehaneler* gibi kamusal mekânların

¹⁰ Mısır’da para kazanma ve servet yapma ile ilgili kapsamlı bir inceleme için bkz. N. Hanna, *Making Big Money in 1600: The Life and Times of Isma’il Abu Taqiyya, Egyptian Merchant*, Cairo 1998.

¹¹ Kafadar, “Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul’un Ayaktakımı”, s. 139. Ayrıca bkz. Eunjeoung Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage*, Leiden 2004, s. 133, 139.

sayıca çoğalmasına tanıklık etti. Buralarda sosyalleşme eğilimleri ve kendine özgü kültürel davranış kodları ile yeni bir şehirli kimliği görülür oldu.¹² Erken-modern İstanbul kahvehaneleri, yaşadıkları evleri mütevazı standartlarda olan sıradan Osmanlılar için en popüler kamusal mekânlar olarak tasvir edilir. Aynı kahvehanelerin, toplumsallaşma olanakları önceleri konaklarındaki hayli pahalı ziyafetlerle sınırlı olan zengin ve zadeğân zümrenin mensuplarını da ağırladıkları bilinmektedir. Minyatürlerden farklı sosyal tabakalardan kimselerin kahvehanelerin değişik yerlerinde oturduklarını, bu sayede bu değişik zümrelerin mensupları arasında bir çeşit ayırım yaratıldığı anlaşılıyor.¹³ Kadınlar bu yeni toplumsallaşma sürecinin bütünüyle dışında tutuldu ve kendilerine, benzer maksatlarla sık sık gittikleri hamamlar kaldı. Bu dönemde hamamların, konuşup kaynaşarak hoşça vakit geçiren kadınlara kahve ikram edilen mekânlara dönüştüğü bilinmektedir.¹⁴ XVII. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi, renkli üslubuyla, İstanbul'daki hamamların uzun bir listesini

¹² Kafadar, "Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul'un Ayaktakımı", s. 142.

¹³ Sema Akyazıcı Özkoçak, "Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri", *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekan, Sosyalleşme, İktidar*, İstanbul 2009, s. 26, 35, 35.

¹⁴ Özkoçak, "Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri", s. 26-27.

5- İstanbullu erkekler ve kadınlar (I. Ahmed Albümü, TSMK, nr. B. 408)

verir. Evliya, dilencileri de unutmuyarak, çeşitli meslek, mansıp, soy sop, din ve mezhepten kimselerin (iddiasına göre sadece kendilerine hizmet eden) hamamlara sıklıkla gittiklerini anlatır. (*Araplara Tahte'l-kal'a Hamamı; müftilere Müfti Hamamı; taşçılara Silivrikapısı Hamamı; Yahudilere Çifdıkapısı Hammamı; dilencilere İstinye Hamamı...*).¹⁵

Zenginlik göstergeleri erkek ve kadınların iskân tarzları, mesken türleri, kıyafet ve ziynet eşyalarından anlaşılabilir tüketim kalıplarıydı. Tüketim kalıplarına dair bilgiler sıradan kimselerin *tereke* kayıtlarından ve aynı zamanda servetleri müsadereye tâbi olan (*askerî kassam*) yönetici zümrenin arkalarında bıraktıkları sayım defterlerinden elde edilmektedir.¹⁶ *Askerî ve reaya* arasındaki "sınırların belirsizleşmesi" gibi zaman içerisinde tüketim kalıpları da değişti. İstanbul'da tüketim

¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Orhan Şahik Gökyay, İstanbul 1996, c. 1, s. 136-137, 138.

¹⁶ Suraiya Faroqhi, *Stories of Ottoman Men and Women, Establishing Status, Establishing Control*, İstanbul 2002.

6- Cami avlusunda arzuhalci ve İstanbul sakinleri (Walter Gold, Doha, Orientalist Müzesi)

kalıplarının ne zaman değiştiği konusunda bir mutabakat olmamakla beraber, ilk kapsamlı değişimin XVII. yüzyılda kahve ve tütün tüketimiyle başladığı; XVIII. yüzyılda ithal Hint dokumaları ve artan yerli imalatla genişlemenin sürdüğü ve nihayet XIX. yüzyılda Avrupa kaynaklı ithal mallarındaki muazzam artış ve yerli sanayi üretiminin sürmesiyle daha da geliştiği belirtilir.¹⁷

İmparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren sıradan İstanbulluların iskân tarzı ve mesken türü kullanışlılığı esas alan kendine özgü bir tevazu arz eder. Meskenler yerine göre ya yarı yarıya veya bütünüyle ahşaptan inşa edilirdi.¹⁸ İstanbul'un nüfusu henüz mevki ve sınıf ayrılıklarına göre değil, birbirlerinin hareketlerinden hukuken sorumlu olan (*müteselsilen kefil*) etnik/dinî gruplar hâlinde oluşmuş *mahalle*lerde yaşıyordu.¹⁹

¹⁷ *Consumption and the History of the Ottoman Empire 1550-1922: An Introduction*, ed. Donald Quataert, Albany 2000, s. 10-11.

¹⁸ *The Illuminated Table, the Prosperous House: Food and Shelter in Ottoman Material Culture*, ed. Suraiya Faroqhi ve Christoph Neumann, Würzburg 2003.

¹⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000, s. 21-33; Cem Behar,

Mahalleler ortak harcamalar ve muhtaçlara yardım için kullanılan mali kaynaklar (*mahalle avarız akçası vakfı*) gibi kendilerine ait toplumsal yardımlaşma mekanizmalarına sahip hukuksal, yönetsel, sosyal ve ekonomik birimlerdi.²⁰ Bununla beraber İstanbul'un üç banliyösü olan Eyüp, Galata ve Üsküdar, kimisi etnik olarak daha değişken ve daha ticari olmak üzere farklı yerel özellikler gösteriyordu. Ayrıca yakın zamanlarda yapılan araştırmalar servet ve nüfuz sahibi yöneticilerin Topkapı Sarayı'na yakın yerlere yerleşmeyi tercih ettiklerini göstermektedir.

XVIII. yüzyıl seçkinlerin tüketim kalıplarındaki değişimin çarpıcı bir örneğini oluşturur; Ahmed Refik'in (d. 1881-ö. 1937) *Lale Devri* tabirini, XVIII. yüzyıl şairi Nedim'den alarak uyarlamasının da gösterdiği gibi, bu değişimin simgesi lale çılgınlığıydı. Evlerde tüketilen lüks yiyecek maddeleri ve kullanım eşyalarında yabancı unsurlardaki artış, yavaş yavaş kıyafet çeşitliliği ve

A Neighborhood in Ottoman Istanbul, Albany 2003, s. 1-7.

²⁰ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul 2012, s. 205.

7- Osmanlı ilmiye sınıfı (Vehbî)

esnekliğine doğru gidiş, Kâğıthane'deki Sadabad Kasrı, Haliç boyuna köşklerin inşa edilmesi, bütün bunlar tüketimdeki gözle görülür değişikliğe işaret eder. Deniz kıyılarına inşa edilen köşklerin (*sahilsarayı/sultanefendi sarayları*) yaygınlaşması kadın sultanların siyasi gücündeki artışa delalet eder, zira evlerinin idaresini kocalarından ziyade kadınlar ellerinde tutuyorlardı.²¹

XVIII. yüzyılda ortaya çıkan gösterişçi elit tüketimiyle birlikte İstanbul'un toplumsal ve kültürel dokusu, bir "açılma" (*décloisonnement*) deneyimliyordu. Şehirli orta sınıf mesire yerleri gibi halka açık alanlarda giderek görünür olurken; sosyal ve mesleki hareketlilik, mimari güzelliğin takdirinde duygusal hazlara vurgu yapan tüketim kalıplarına yansdı.²² İstanbul'un toplumsal ve kültürel dokusunun bu şekilde "açılması", doğrudan elit tüketiminin tepeden inme etkisiyle veya Batılılaşmayla açıklanamayacak, eskiyle yeniyi, yerli ve yabancı unsurları birlikte kucaklayan karma, esnek ve yenilikçi bir eğilimdi. Bu yüzden dönemin değişen mimari zevkleri, Osmanlı modernleşmesinin habercisi olarak görülür.²³

²¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, çev. Elif Kılıç, İstanbul 2011, s. 148.

²² Shirine Hamadeh, *The City's Pleasures: Istanbul in the Eighteenth Century*, Seattle-London 2008, s. 4, 14.

²³ Hamadeh, *The City's Pleasures*, s. 8.

8- 1720 şenliğinde III. Ahmed, devlet ricali ve halk gösterileri izliyor (*Sûrnâme-i Vehbî*, TSM, nr. 3594).

Bu dönemde mütevazı kesimlerin tüketim kalıpları Eyüp semtinin mahkeme kayıtlarına dayalı olarak tetkik edilmiştir. Mahkeme kayıtlarına göre, köylerdeki en varlıklı kesim, ticaretin çeşitli alanlarıyla uğraşan ve vergi muafiyetinden faydalanan yeniçerilerdi.²⁴ Eyüp'ün mütevazı köylüleri öldüklerinde geride bıraktıkları inekler, öküzler, atlar, arı kovanları, tavuk kümesleri ve topraktı.

²⁴ Halil İnalçık, "Eyüp Sicillerinde Toprak Köy ve Köylü", *Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul 1998, s. 11. Halil İnalçık'ın bu gözlemi XV. yüzyıl Bursa'sının tereke kayıtlarına dayalı bulgularıyla uyum içindedir, ki buna göre Bursa'nın en zenginleri bölgeler ve milletler arası ticaretle ünlü bu kentte bile en varlıklı tüccarlar ve dokumacılar değil askerî-mülki erkân idi. Ayrıca bkz. Cenk Reyhan, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri*, İstanbul 2008, s. 218-219.

Bundan başka verdikleri borçların faizleriyle, yani tefecilikle geçinen köylüler de vardı.²⁵ Bu kimselerin evlerinde süslü mefruşat ve dokumalardan ziyade minimal ve temel özelliği kullanışlılık olan eşyalar bulunurdu, fakat XVIII. yüzyılın son çeyreğinde en mütevazı evlerde bile XVI. yüzyıldaki muadillerinde bulunmayan mutfaklar (*matbah*) vardı.²⁶

Nispeten daha zengin hanelere işaret eden gösterişli eşyalar; aynalar, saatler ve nadiren rastlanan dürbünlerdi. Dekoratif cam objeler, kıymetli porselen, mücevherat, gümüşler, değerli kitaplar ve cariyeler mütevazı evlerde nadiren bulunurdu. Kitaplar ekseriya erkeklere, nadiren kadınlara ait olurdu. Emekli yeniçerilerin terekelerinde piştovlar ve kılıçlara rastlanırdı. Kürkler de özel eşyalar arasında kaydedilmekle beraber her türlü kıyafet, ev dokuması ve mefruşat genellikle yıpranmış olurdu.²⁷ Buna karşın, bu dönemin seçkin konaklarında çok sayıda ayna ve ithal saat bulunurdu, fakat Batı'dan ithal mallar her zaman bu malların geleneksel kullanımını değiştirmemiş veya kullanıcılarını "Batılı"laştırmamıştır.²⁸

Osmanlı toplumunda resmî kayıtlardan yola çıkarak yoksulluğun işaret ve emarelerini ayırt etmek nispeten daha zordur ancak yine de mahkeme sicilleri ve *şikâyet defterleri* yoksulluk hakkında belli ölçüde bir fikir verir. Osmanlı döneminde her *mahalle*deki toplumsal yardım sistemi yoksulların ihtiyaçlarını karşılıyordu. Yardım kuruluşları (*vakıf*) kısmen aşevi işlevi gören *imaretlere* mali kaynak sağlıyordu.

Yakın zamanlarda yapılan araştırmalar Osmanlı coğrafyasında yemek dağıtımının şartlarını ve anlamını açıklığa kavuşturdu. Bu çerçevede, insanlar sadece sosyoekonomik durumları nedeniyle değil, aynı zamanda kurumsal bağlantıları (dinî okullarda öğrenci olmaları veya yardım kuruluşlarında çalışmaları) sayesinde ya da gelip geçen yolcular olarak *imaretlerde* yemek yeme hakkına sahip oluyorlardı. Yardım, "hayırsever ile yardımdan faydalanan kimse arasındaki hamî-korunan ilişkisi"nde olduğu gibi, hatta bu sonuncusu yoksul veya muhtaç olmasa bile, modern ödenti anlayışı çerçevesi içinde veriliyordu.²⁹ Aynı zamanda aşevlerinin "muâşeret

9- Yeniçeri zabıtlarından süpürge sorguçlu çorbacı (Hörmann-Gemminge, Doha, Orientalist Müzesi)

adabının" Osmanlı sosyal düzen anlayışını desteklediği düşünülür.³⁰ Bununla beraber *imaretlerce* yemek dağıtımı

25 İnalçık, "Eyüp Sicillerinde Toprak", s. 13-14.

26 Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, doktora tezi, Sakarya Üniversitesi 2011, s. 245.

27 Tülay Artan, "Orta Halliliğin Aynası", *Eyüp'te Sosyal Yaşam* (ed. Tülay Artan), İstanbul 1998, s. 51-60.

28 Bozkurt sofralarda geleneksel olarak kullanılmakta olan İngiliz tabak çanaklarından (*İngilizkari* ve *Saksonyakari*) örnekler verir. Bozkurt, *Tereke Defterleri*, s. 384.

29 *Feeding People, Feeding Power: Imarets in the Ottoman Empire*, ed. Nina Ergin, Christoph K. Neumann ve A. Singer, İstanbul 2007, s. 15-16.

30 Christoph K. Neumann bu görüşünü Gülru Necipoğlu'nun "mimari terbiyesi" kavramlaştırmasına dayandırır, bkz. *Feeding People, Feeding Power*, s. 286. Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, London 2005, s. 71-129, 506-520.

10- Sipahi (Hörmann-Gemminge, Doha, Orientalist Müzesi)

ancak daha geniş bir resmin parçası olarak görülebilir. Bu tablo askerleri, devlet şenlik ve ziyafetlerine gıda maddeleri teminini ve İstanbul'un iâşesi için gıda fiyatlarının denetlenmesini de içine alır.⁵¹

31 Christoph K. Neumann, "Remarks on the Symbolism of Ottoman Imarets", *Feeding People, Feeding Power*, s. 279.

XIX. yüzyıl 1839, 1856 reformları ve 1876 Anayasası'nın merkezîleşme ve Batılılaşma çabalarını temsil etmesi sebebiyle son önemli dönüm noktasıdır. Yeni politikalar hukuk önünde bütün tebaanın eşitliğini öngören bir adalet ve eşitlik düzeni kurmayı amaçlıyordu. İstanbul loncalarıyla yakın bağları ile birlikte yeniçeri birliklerinin 1826'da kaldırılması ve 1838 *Baltalimanı Ticaret Anlaşması* zaten belli bir mesafe kat etmiş olan iktisadi liberalizm politikalarını güçlendirdi.⁵² Aynı dönem içerisinde İstanbul'un tüketim alışkanlıkları da esaslı bir tarzda değişti. XIX. yüzyılın ikinci yarısında sınıf ve statü farklarına göre şekillenen mesken ve mahalleler ayrımı olgunlaştı. Ayasofya ve Laleli'nin batısında elit kesimin konakları kümeleni; Beyoğlu, sokak lambalarıyla İstanbul'un modern yüzü hâline geldi.⁵³ Kamusal mekânlarda çeşmeler ve saat kuleleri yaptırıldı. Kitlesel bir moda akımı, artan yaşam seçenekleri ve sosyal hareketliliğe işaret ederken, moda trendlerini İstanbul'un gayrimüslimleri ve yabancıları belirliyorlardı.⁵⁴ İstanbul evlerinde, önce gayrimüslimler, daha sonra Müslüman askerî mülki erkân konaklarında, *sandalyeler* (geleneksel *iskemlenin* yanı sıra) ortaya çıktı. 1870'lere kadar devlet ricalinin konaklarında bile dirençle karşılanmış olan gümüş sofrta takımları Müslümanların evlerine geç giren yeniliklerdendi.⁵⁵ Müzik aletleri edinme ve tiyatroya gitme elitler arasında yaygınlık kazandı. Sultan II. Mahmud bütün devlet memurlarına *fesi* mecbur hâle getirerek tebaası arasında farklılıktan çok homojenliği ön plana çıkarmaya çalıştı, fakat Osmanlı işçilerinin bazı durumlarda kendi giyim kurallarını tercih ettikleri görüldü.⁵⁶

XIX. yüzyıl aynı zamanda yüksek toplumsal ve ekonomik maliyetleriyle uzun ve yıkıcı savaşlara tanık oldu. Bu çerçeve içerisinde *Darüşşafaka*, *Darüleytam* ve *Darülaceze* gibi yeni toplumsal yardım kurumları tesis edildi. İlk modern eğitim kurumları arasında yer alan *Darüşşafaka* (1873), sadece yetimleri kabul eden özel bir parasız yatılı okuldu. İslami Eğitim Cemiyeti (*Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye*), bir Fransız modelini örnek alarak

32 Donald Quataert, "The Age of Reforms 1812-1914", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, ed. Halil İnalcık ve D. Quataert, Cambridge 1994, s. 763-764.

33 Faroqhi, *Stories of Ottoman Men and Women*, s. 54.

34 Ch. Jirousek, "The Transition to Mass Fashion System Dress in the Later Ottoman Empire", *Consumption and the History of the Ottoman Empire*, s. 227.

35 Bozkurt, *Tereke Defterleri*, s. 345-346.

36 Quataert, "Clothing Laws, State, and Society", s. 420-421.

11- İstanbullu müslim ve gayri müslimler (I. Ahmed Albümü, TSMK, nr. B. 408)

bu okulu kurdu. *Darüşşafaka* kız ve erkek Müslüman çocuklara eğitim veriyordu.³⁷

Yetimlere yardım eden *Darüleytam* önceki yüzyıllarda da mevcuttu fakat yetimlere miras kalan malları muhafaza eden ve onlar yararına kullanan bu hizmet daha sonra hukuksal iyileştirmelerle özerk bir idari yapıya kavuşturuldu.³⁸ Darülaceze, yoksullara yiyecek, giyecek,

37 Aylin Koç, "Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka", *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç, İstanbul s. 185, 185, 192.

38 Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, sy. 14, s. 110.

12- İstanbulluların en önemli buluşma mekânı: Sultanahmet Meydanı (Flandin)

barınak ve sağlık hizmetleri sağlama amacıyla, dilencilik yasağını (1896) takiben kuruldu. Kurumun yardımları etnik ve dinî ayrım gözetmeksizin erkek, kadın ve çocukları kapsıyordu.³⁹

Sonuç olarak, erken imparatorluk dönemi İstanbul'u, yönetenler ile yönetilenler arasındaki vergi muafiyetleri ve gelir kaynaklarına dayalı geleneksel sınıf ayrımını yansıtıyordu, ne var ki bu ayrım bir zamanlar kavramsallaştırıldığı kadar açık değildi. Devlet erkeklerin kadınlara, Müslümanların gayrimüslimlere üstünlüğünü belirtmek amacıyla makam, mevki, mertebe farklarını vurgulayan kıyafet nizamnameleri gibi belli düzenlemeler getirmekle beraber, geç XVI. yüzyılda

39 Reşat Ekrem Koçu, *Darülaceze (1895-1974)*, İstanbul 1974.

yönetenler ile yönetilenler arasındaki sınırları giderek belirsizleştirmiş olan esaslı bir değişim başladı. XVII. yüzyılda kamusal mekânların artan sayısı ve simgesini erkekler için kahvehanelerin, kadınlar için hamamların oluşturduğu yeni toplumsallaşma tarz ve davranışlarıyla büyük değişimler, erken-modern İstanbul'u şekillendirdi. Kahvehanelerin yaygınlaşması toplumsal tabakalaşmadaki değişimleri de yansıtan yeni tüketim eğilimlerinin bir parçasıydı.

XVIII. yüzyılda toplumsal kültürel dokunun "açılması"nda önemli bir etmen olarak elitlerin lüks tüketimi ortaya çıktı. Şehirli orta sınıflar kamusal mekânlarda daha fazla görülmeye başladı ve bu sınıfın zevkleri yavaş yavaş değişti. Buna karşılık İstanbul'un yoksul kesimleri hayatlarını mahalle teşkilatları ve yardım

kuruluşlarının desteğiyle sürdürmeye devam ettiler.

XIX. yüzyıl bütün tebaanın eşitliğini vurgulayan Batılılaşma ve modernleşme çabalarını getirdi. Yerleşim yerleri ilk defa sınıf ve mevkiye göre ayrıldı. Yabancıların ve gayrimüslim Osmanlıların öncülüğünde gelişen kitlesel bir moda sistemi ortaya çıktı.

Beraberinde ciddi yıkım ve tahribatlar getiren savaşlar yetimlerin ve yoksulların ihtiyaçlarını karşılayan yeni toplumsal yardım mekanizmalarını gerekli kıldı. Bu hizmetler bütün Osmanlı tebaasının hukuk önünde eşitliği ilkesine göre cinsiyet ve din ayrımı gözetilmeksizin herkese sunulmaya çalışıldı.